
З.А. Болкотун

в. о. ученого секретаря

Видавничого дому «Академперіодика» НАН України

e-mail: bolkotun@nas.gov.ua

<https://orcid.org/0000-0002-5076-9956>

ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В НАУКОВИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАННЯХ

Як парость виноградної лози,
Плекайте мову. Пильно й ненастанно
Політь бур'ян. Чистіша від сльози
Вона хай буде. Вірно і слухняно
Нехай вона щоразу служить вам,
Хоч і живе своїм живим життям.

Максим Рильський

Верховна Рада України, керуючись Конституцією України, що визначає українську мову як єдину державну мову в Україні та покладає на державу обов'язок забезпечувати всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України, 25 квітня 2019 року ухвалила Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (далі Закон). Цей Закон 15 травня підписав Президент України Петро Порошенко, а 16 травня його текст було оприлюднено у газеті «Голос України», тож через два місяці з дня його опублікування, з 16 липня 2019 року, Закон набрав чинності (крім певних частин деяких статей, як зазначено у Прикінцевих та перехідних положеннях Закону).

Закон має дев'ять розділів, що складаються з 57 статей. Спробуємо зупинимось на окремих положеннях деяких статей цього довгоочікуваного та доленосного для країни документа.

Отже, єдиною державною (офіційною) мовою в Україні є українська мова. Українську мову згідно з Законом повинні використовувати у державному та комунальному секторах, у сфері обслуговування, у галузі освіти, у ЗМІ, театральних виставах, рекламі тощо.

Законом визначено, що кожний громадянин України зобов'язаний володіти державною мовою, а навмисне спотворення української мови в офіційних документах і текстах, зокрема навмисне застосування її з порушенням вимог українського правопису і стандартів державної мови, а також створення перешкод та обмежень у застосуванні української мови тягнуть за собою відповідальність, установлену законом. Питання чинного правопису

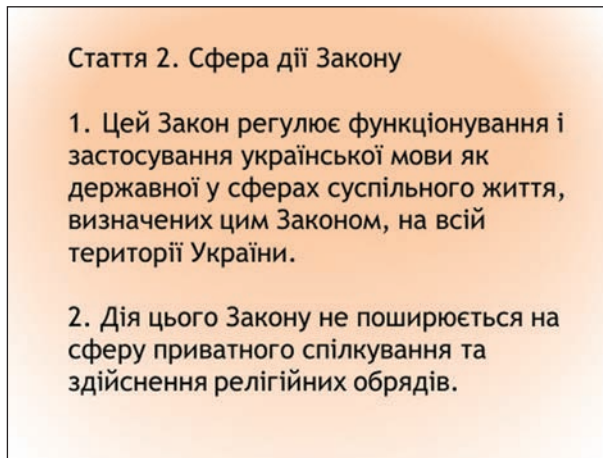

Рис. 1. Стаття 2 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»

та уведення в дію нових норм буде розглянуто нижче, а зараз варто зауважити, що Закон не зобов'язує громадян країни використовувати державну мову під час приватного спілкування чи проведення релігійних обрядів (рис. 1).

Варто зупинитися на вивченні положень ст. 22 Закону, що присвячена мові науки в Україні. Згідно із Законом мовою науки в Україні є державна мова, а наукові видання можуть публікуватися такими мовами: українською (державною), а також англійською мовою та / або іншими офіційними мовами Європейського Союзу. Якщо публікацію здійснено англійською мовою та / або іншими офіційними мовами Європейського Союзу, то ці опубліковані матеріали повинні мати анотацію та перелік ключових слів українською (державною) мовою.

Мовою дисертаційних робіт, авторефератів, відгуків опонентів, а також доповідей під час захисту наукових досягнень, опублікованих у вигляді монографії чи сукупності статей у вітчизняних та / або міжнародних рецензованих фахових виданнях, є державна мова або англійська мова. Щодо статей, опублікованих у міжнародних фахових виданнях іншими, ніж англійська, іноземними мовами, то спеціалізована вчена рада своїм рішенням може зобов'язати надати переклад або коротку анотацію статті державною мовою. Публічний захист дисертації та публічний захист наукових досягнень у вигляді дисертації, опублікованої монографії, або за сукупністю статей для присудження ступеня доктора наук здійснюється державною мовою або, за бажанням здобувача, англійською мовою.

Мовою публічних наукових заходів, а це різноманітні наукові конференції, круглі столи, симпозиуми, семінари, наукові школи тощо, так само може бути державна та / або англійська мова. Лише у випадках проведення наукових заходів з питань мовознавства чи іноземної літератури може бути використана відповідна іноземна мова.

У разі проведення в Україні публічного наукового заходу іноземною мовою його учасники повинні бути попереджені заздалегідь, тоді організатори не зобов'язані забезпечувати переклад державною мовою. Проте у ч. 6 ст. 22 визначено, що у будь-якій ситуації «особа, яка бере участь у будь-якому публічному науковому заході, не може бути позбавлена права використовувати державну мову».

Зазначимо, що положення частин 2—6 ст. 22 Закону набирають чинності через один рік з дня набрання чинності цим Законом.

Ще одна важлива для роботи науковців стаття (ст. 25 цього Закону) визначає мовну політику засобів масової інформації (рис. 2). Так, друковані засоби масової інформації в Україні видаються державною мовою. Проте друковані засоби масової інформації можуть видаватися іншими, ніж державна, мовами за умови, що одночасно з відповідним тиражем видання іноземною мовою видається тираж цього видання державною мовою.

Що важливо? Усі мовні версії повинні видаватися під однаковою назвою, відповідати одна одній за змістом, обсягом та способом друку, а їхні випуски повинні мати однакову нумерацію порядкових номерів і видаватися в один день.

Є одне зауваження, що вимоги частин першої, другої та абзацу другого частини четвертої статті 25 не поширюються на друковані засоби масової

Стаття 25. Державна мова у сфері друкованих засобів масової інформації

1. Друковані засоби масової інформації в Україні видаються державною мовою.
2. Розповсюдження за передплатою друкованих засобів масової інформації, виданих мовами, іншими ніж державна, допускається за умови забезпечення їх засновниками (співзасновниками) можливості передплати в Україні такого самого видання державною мовою.
3. Засновники (співзасновники) друкованих засобів масової інформації зобов'язані виготовляти, публікувати і доставляти обов'язковий примірник документів (номери (випуски) друкованих засобів масової інформації) державною мовою у порядку, визначеному законом.
4. У кожному місці розповсюдження друкованих засобів масової інформації друковані засоби масової інформації державною мовою мають становити не менше 50 відсотків назв друкованих засобів масової інформації, що розповсюджуються в цьому місці.
У місці розповсюдження друкованого засобу масової інформації, виданого іншою, ніж державна, мовою, розповсюджується такий засіб масової інформації державною мовою.

Рис. 2. Положення ст. 25 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»

інформації, що видаються винятково кримськотатарською мовою, іншими мовами корінних народів України, англійською мовою, іншою офіційною мовою Європейського Союзу, незалежно від того, чи містять вони тексти державною мовою, та на наукові видання, мова яких визначена статтею 22 цього Закону.

Обов'язковий примірник документів, передбачений частиною третьою цієї статті, у такому разі виготовляється, публікується і доставляється відповідною мовою.

Зазначимо, що положення ст. 25 Закону набирають чинності через тридцять місяців з дня набрання чинності цим Законом для друкованих засобів масової інформації загальнодержавної і регіональної сфер розповсюдження і через шістдесят місяців з дня набрання чинності цим Законом для друкованих засобів масової інформації місцевої сфери розповсюдження.

Наступна 26-та стаття Закону набирає чинності через два роки з дня набрання чинності цим Законом і прописує вимоги щодо використання державної мови у сфері книговидання та книгорозповсюдження. Зокрема, визначено, що видавець, внесений до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції, зобов'язаний видавати державною мовою не менше 50 % усіх виданих ним упродовж відповідного календарного року назв книжкових видань. Як зауваження: ця вимога не поширюється на видавничу продукцію, видану кримськотатарською мовою, іншими мовами корінних народів чи національних меншин України за рахунок коштів державного та / або місцевих бюджетів відповідно до закону щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України. А ось на нас, академічних видавців і розповсюджувачів, якраз і поширюється ця норма Закону. Тому дуже важливо редакційним колегіям і поліграфічним дільницям установ НАН України передивитися свою позицію стосовно мовних квот і загалом мов видання наукової видавничої продукції.

Стаття 27 Закону присвячена питанню державної мови у сфері користувачьких інтерфейсів комп'ютерних програм та вебсайтів. Ось що каже Закон: «Комп'ютерна програма з користувачьким інтерфейсом, що реалізується в Україні, повинна мати користувачький інтерфейс державною мовою та / або англійською мовою, або іншими офіційними мовами Європейського Союзу». Проте вимоги цього Закону не поширюються на мови програмування.

А у роботі органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій державної і комунальної форм власності використовуються винятково комп'ютерні програми з користувачьким інтерфейсом державною мовою, також заклади освіти державної і комунальної форм власності використовують для освітніх потреб комп'ютерні програми з користувачьким інтерфейсом державною мовою.

Це ж стосується і Інтернет-представництв (у тому числі вебсайти, вебсторінки в соціальних мережах) органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій державної і комунальної форм власності, засобів масової інформації, зареєстрованих в Ук-

Стаття 29. Державна мова у сфері публічних заходів

1. Мовою публічних заходів є державна мова, якщо інше не встановлено цим Законом.
Публічними заходами для цілей цього Закону є, зокрема, збори, конференції, мітинги, виставки, навчальні курси, семінари, тренінги, дискусії, форуми, інші заходи, доступні або відкриті для учасників таких заходів вільно чи за запрошенням, за плату чи безоплатно, постійно, періодично, одноразово або час від часу, що організуються повністю або частково органами державної влади, органами місцевого самоврядування, державними установами, організаціями, а також суб'єктами господарювання, власниками (засновниками, учасниками, акціонерами) яких є держава або територіальна громада незалежно від частки цієї власності.

Рис. 3. Положення ч. 1 ст. 29 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»

раїні, а також суб'єктів господарювання, що реалізують товари і послуги в Україні та зареєстровані в Україні. Поряд з версією інтернет-представництва (у тому числі вебсайтів, вебсторінок у соціальних мережах), виконаних державною мовою, можуть існувати версії іншими мовами. Версія інтернет-представництва державною мовою повинна мати не менше за обсягом та змістом інформації, ніж іншомовні версії, та завантажуватись за замовчуванням для користувачів в Україні.

Зазначимо, що положення ч. 2 та ч. 6 ст. 27 Закону набирають чинності через три роки з дня набрання чинності цим Законом.

Варто також зупинитися на тексті ще однієї статті, положення якої усіх нас як науковців, співробітників Академії стосуються. Це ст. 29 «Державна мова у сфері публічних заходів».

У зазначеній вище статті дається перелік заходів, які підпадають під означення «публічних», а отже, повинні проводитись державною мовою. Це збори, мітинги, виставки, навчальні курси, семінари, тренінги, дискусії, форуми, конференції, зокрема й наша науково-практична конференція «Наукова періодика: традиції та інновації» підпадає під дію ст. 29 (рис. 3). І раджу нам усім дотримуватися вимог Закону, це убезпечить нас від потрапляння у халепу, описану у третьому абзаці ч. 1 цієї статті: «У разі застосування під час

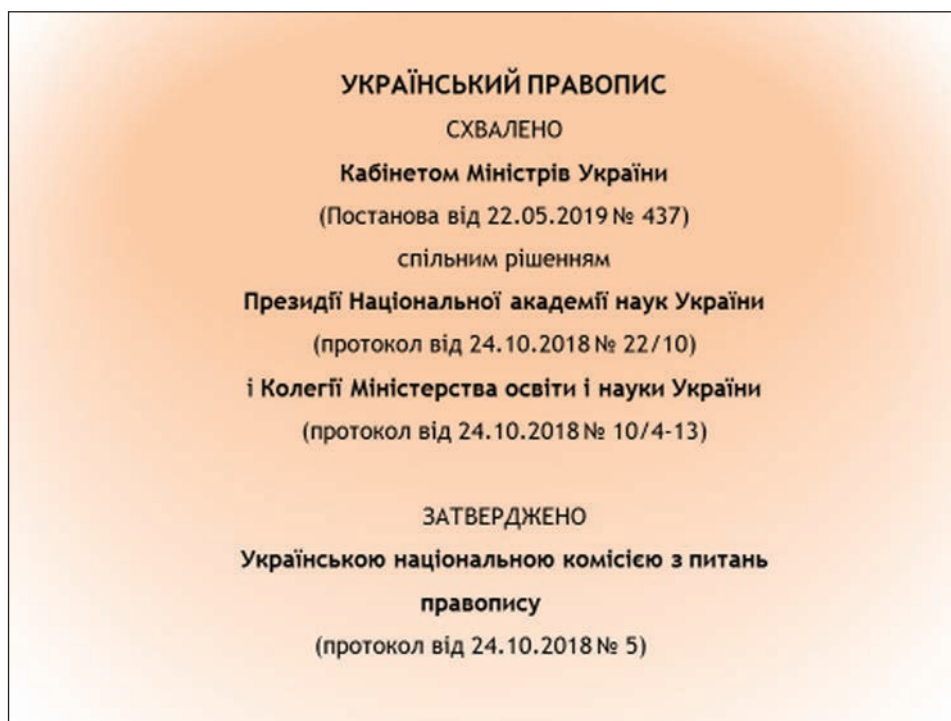

Рис. 4. Нова редакція українського правопису — колегіальна праця

публічного заходу іншої мови, ніж державна, його організатор зобов'язаний забезпечити синхронний або послідовний переклад державною мовою, якщо цього вимагає хоча б один учасник публічного заходу».

Очевидно, що із набранням чинності мовним законом виникає питання: а хто буде за цим усім слідкувати, перевіряти рівень володіння державною мовою, забезпечувати її розвиток? Законом № 2704-VIII передбачена Національна комісія зі стандартів державної мови, яка здійснюватиме опрацювання та утвердження стандартів української мови як державної (ст. 43). Комісія є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через міністра, який очолює центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки.

До повноважень цієї Комісії віднесено, зокрема, напрацювання й затвердження стандартів державної мови, а саме:

- а) правопис української мови та зміни до нього;
- б) українську термінологію;
- в) стандарти транскрибування і транслітерації;

Хочу зазначити, що Комісія під час напрацювання стандартів української термінології в різних галузях сприятиме застосуванню українських слів, словосполучень і термінів замість іншомовних.

І оскільки ми дійшли до слів «правопис, термінологія», варто перейти до іншого нормативно-правового акта — Постанови Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 року № 437 «Питання українського правопису», якою схвалено нову редакцію «Українського правопису». Документ був підготовлений спеціально створеною Українською національною комісією з питань правопису, до якої увійшли вчені-мовознавці Національної академії наук України та національних університетів із різних регіонів України (рис. 4). Нагадаю, що у серпні—вересні 2018 року відбулося громадське обговорення запропонованих змін, під час якого надійшло понад 3000 пропозицій від наукових установ, закладів освіти, органів державної влади та місцевого самоврядування, окремих громадян.

03.06.2019 фінальний текст нової редакції «Українського правопису» опубліковано на офіційних сайтах Міністерства освіти і науки України та Національної академії наук України, і з цього моменту рекомендовано застосовувати норми та правила нової редакції Правопису в усіх сферах суспільного життя, зокрема в офіційно-діловому стилі мовлення. Нова редакція становить 282 сторінки.

Основні зміни у новій редакції правопису можна умовно поділити на дві великі групи:

1) власне зміни у написанні слів (без варіантів) (проект з літерою *є*, написання без дефісів слів *пів Києва*, *пів години* а от *мінісукня*, *вебсайт*, *екс-президент*, *навпаки*, одним словом. А російські прізвища із закінченням на *-ской* будуть писатися як *Донський*, *Трубецький* та ін.);

2) варіантні доповнення до чинної норми (допускається правописна варіантність: *Вергілій* і *Вєргілій*, *Гете* і *Ґете*, *аудієнція* та *авдієнція*, *лауреат* і *лавреат*, *кафедра* і *катедра*, *єфір* і *єтер*; *ирод*, *ирій*; закінчення *и* у родовому відмінку іменників *радісти*, *гідности*, *любоби* тощо).

Реагуючи на виклики мовної практики, нова редакція правопису допомагає розширити межі використання орфографічних варіантів, адже варіативність — це органічна частина правописного кодексу, і певною мірою притаманна будь-якій мові на різних етапах її історичного розвитку. А який із варіантів «приживеться», знатимемо згодом. Так, ще недавно ми дивувалися й обурювалися, чуючи фемінітиви, а на сьогодні слова *дикторка*, *директорка*, *мисткиня*, *завідувачка*, *очильниця*, *філологиня* увійшли до нашого щоденного вжитку, зменшилося негативне забарвлення висловлювань та ставлення мовців до уживання цих слів. І це яскравий приклад процесу розвитку мови, творення нових слів відповідно до вимог часу і потреб розвитку суспільства.

Як зазначено на сайті МОН України, розробляється план імплементації нової редакції «Українського правопису». Цим документом, зокрема, буде передбачено терміни та етапи упровадження змін в освітній процес.

Як сказав Богдан Ажнюк, директор Інституту мовознавства імені Олександра Потебні НАН України, «Правопис — це навіть не правила дорожнього руху, це значно складніша знакова система. Навіть для правил дорож-

нього руху має бути адаптаційний період, а щодо правопису — відповідно до нього навчаються протягом досить тривалого часу. Міністерство освіти визначить, чи це буде три чи п'ять років, протягом яких ті, хто проходять атестацію, пройдуть навчання за цим правописом. Тільки тоді можна з них питати, вимагати. У правописі передбачено кілька норм, коли чинна на сьогодні норма буде існувати паралельно з тою, що запроваджується. Це полегшить адаптацію».

Які подальші кроки було здійснено у напрямі мовної політики? 17 липня 2019 року Кабінет Міністрів України з метою «забезпечення єднання українського суспільства та зміцнення його української ідентичності, утвердження української мови на всій території України» ухвалив стратегію популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова — успішна держава».

Стратегія «Сильна мова — успішна держава» визначає мету, стратегічні цілі та основні завдання, на виконання яких спрямують реалізацію державної мовної політики. Вона охоплює практично усі сфери суспільного життя й сприятиме підвищенню престижу та авторитетності державної мови, формуванню комфортного та функціонального україномовного середовища на всій території України та для всього її населення, а також створить умови для задоволення мовних потреб українців, які проживають за кордоном. Адже мова — це найважливіший засіб спілкування і пізнання.

Надійшла 01.08.2019